

fenomen komuniciranja

Zoran Žugić: »INFORMACIJSKO DRUŠTVO (nova paradigma)« Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost SSOJ, Beograd, 1988.

miroljub radojković

Knjiga mladog zagrebačkog komunikologa Zorana Žugića pripada onom krugu radova u kojima se fenomen komuniciranja pokušava istražiti u okviru istorijskog materijalizma. U tom smislu, on je sledbenik teorijskog pravca koji su u našoj zemlji promovisali M. Meštrović, S. Splihal i L. Marković. Za sve njih zajedničko je shvatanje da je temelj svih pojava u društvu način proizvodnje, i da se od njega mora poći ka propitivanju komuniciranja ljudi sa prirodom s jedne, i sa drugim ljudima, s druge strane. Društveno komuniciranje je manifestacija oblika ljudskog odnošenja, a analitički metod se kreće od pojavnog ka suštinskom. Suština je, po rečima Žugića: »Dešifriranje univerzalnog robnog oblika jest temeljna pretpostavka kritike shvaćene kao analitički postupak kojim se ukazuje na ono što postoji iza, ili s druge strane, procesa društvenog komuniciranja...« (str. 11).

Stoga se u knjizi »Informacijsko društvo« primenjuje način izlaganja »unazad«, to jest, uvek ka suštini. Citalac koji bude očekivao da u njoj nađe deskripcije o komuniciranju, masovnim medijima, informacijskom društvu itd. neće biti zadovoljen. Jer, svi ti pojavi oblici podvrgavaju se analizi kroz tri oblasti dominacije u savremenim društvima: klasno-socijalne, državno-političke i ideološke dominacije. Selekcija i distribucija poruka u masovnom komuniciranju posmatraju se kao posebna vrsta kapitalom utemeljenog načina sticanja profita, a cela informaciono-komunikaciona sfera društva kao zavisna od karaktere produkcionog odnosa. Time Žugić pravi distancu prema ostalim, mogućim pristupima koje klasifikuje kao: »zapađne« sociološke teorije, kritičku teoriju i teoriju koja polazi od osnovnih postulata Druge internacionale, tzv. naučni marksizam.

Opširniji uvodnim raspravama, obezbeđen je pristup za proučavanje informaciono-komunikacione sfere u društvenom kontekstu. Za Žugića svaki drugačiji put, ili analiza van razumevanja društvenog konteksta, nisu prihvatljivi. To on sistematski pokazuje kritikujući drugačije, kako kaže, formalne pristupe ulozu masovnih medija u društvenom sistemu. U prvom formalnom pristupu ističu se samo negativni učinci: izolovanje pojedinaca, gubitak veze sa referentnim grupama, eskampizam. U drugom se nabrajaju samo pozitivni učinci: asocijacija jedinki putem posrednih tehnologija, homogenizacija, standardizacija. U trećem, akcent se prenosi na proširivanje puteva za demokratsko sporazumevanje ljudi posredujućim tehnologijama. To je »srednja« ili »umerena« struja mišljenja. Mada to nije deklarirao, autor pripada ovoj struji, što se jasno vidi u glavi posvećenoj samoupravno usmerenom društvu i u opštoj intonaciji knjige.

Tek nakon obimnih »pripremnih radova« Žugić otkriva smisao naslova svoje knjige. Savremeno, industrijsko društvo je stara paradigma. U njoj je osnovica klasnost načina proizvodnje koja se posreduje (Lukač) u svim ostalim sferama rada i života. Tu paradigmu n je stvorila tehnologija (tehnološki optimizam), već se ona u savremenoj tehnologiji otepljuje. Ovaj stav podjednako važi za tehnologiju koja popešuje komuniciranje među ljudima. Masovni mediji su sastavni deo »industrije svesti« koja vodi u kolonizaciju »sveta života« (Habermas). Time se ljudi navikavaju na poredak i uvežbavaju konformizam. Neke socijalne i političke implikacije komunikacije u industrijskom društvu su još pogubnije. Medijska tehnologija stvorila je u kvartarnom sektoru proizvodnje »magareći« i »volovski« (čitaj dezintelektualiziran) rad (G. Valla), a politička komunikacija

prilagodena je homogenizovanom jeziku masovnih medija. Politika je personalizovana, žargon je egelitaran, akcije su ritualizovane, obrabruje se liderstvo, kod publike raste indiferecentnost prema ostalim sadržajima komuniciranja (str. 60).

Kada je opisao staru paradigmu, Žugić je svakako morao da postavi i pitanje: ko bi mogao da menja paradigmu industrijskog društva? U traženju odgovora nije zapao u klasičnu zamku istorijskog materijalizma odgovarajući — proletarijat. Jer, pojavne oblike političkih sistema koji su imenovani kao socijalizam, autor takođe kritički promatra. On ih naziva samo jednom varijantom dualističkih (građanskih) društava. To je razumljivo, jer svojom analizom »unatrag« ne može da utvrdi da je u tzv. socijalističkim društvima ostvareno oslobođenje rada. Stoga se čak u knjizi »Informacijsko društvo« nalazi sintagma — socijalističko građansko društvo! Komuniciranje u svim savremenim dualističkim društvima ostaje kapital-posredovano. Stoga, samo sudeonici u vrhovnom nadzoru mogu da zaista praktikuju pravo na komuniciranje, bilo na osnovu privatne svojine, bilo na osnovu političke moći. Subjekt izmenjene situacije mora se tražiti među snagama koje žele da prevladaju hijatus građansko društvo — (politička) država. I stoga, »... izmenjenu poziciju, koju mora izgraditi spram nadolazećeg 'društva informacija' proletarijat može zadobiti samo u zajednici sa alternativnim društvenim subjektima (novi socijalni pokreti)« (str. 75).

Nosioc promene ometa inercija života po staroj (industrijskoj) paradigmi. Promena je moguća tek kada se savremeni čovek okrene idealu »čoveka bogatih potreba« — što je sintagma koju autor preko Helerove preuzima od Marksa. Novi društveni pokreti bore se za radikalne potrebe, i tako odozdo, sa nivoa pojedinca potkopavaju raskol društvo — država. Među radikalnim potrebama su i neke komunikacione. Žugić tu ubraja potrebu da se ukine razlika između elite i masovne kulture, između radnog i slobodnog vremena (u okviru kojih se različito komunicira) i između racionalne i autonomne diskusije o pitanjima razvika društva. Za sada, masovno komuniciranje samo dobro iskazuje nabrojane antinomije, i deluje tako da ih konzervira a ne prevazilazi. Naravno, tek kada bi sebe ukinio kao instrument kapital odnosa, čovek bi se našao na pragu mogućnosti slobodnog (e ne masovnog) komuniciranja. Ali, za sada: »Dominaciji vještine života nad životom punim smisla pridonosi i postojeća« upotreba klasičnih sredstava masovnog komuniciranja (film, televizija, radio, novine)« (str. 118).

U petoj glavi knjige »Informacijsko društvo« autor razmatra komunikacijsku teoriju i praksu u »samoupravno usmjerenom društvu«. Mada je predmet istraživanja odvojio od stvarnosti stavljanjem navodnika, ovde nije sačuvao rigoroznost svog kritičkog, marksovskog metoda. Šta više, to je jedini deo knjige u kome je odstupio od analize »unatrag«, i obavljao je analizu »unapred« — tumačenjem us-tavnih i političkih kategorija kao još neostvarenih domaćaja u praksi. Zadato samoupravljanje je poistovetio sa datim, i dozvolio sebi ovakvu argumentaciju:

»Ukoliko samoupravljanje postaje temeljni proizvodni odnos, ukoliko ono kao institucionalni politički sistem izbjegava opasnost različitim oblicima uzurpacije moći, utoliko i politički pluralizam znači samo različite oblike samoupravne organizacije a ne različite oblike vlasništva« (str. 132). Dakle, on smatra da samoupravno usmereno društvo može da prevaziđe unutarnji dualizam, da izbrise razlike između rada i kapitala, umnog i fizičkog rada, sveta nužnosti i sveta slobode. U skladu s tim, očeku-

je da u samoupravnom društvu sredstva masovnog komuniciranja treba da postanu prenosioci interesa i volje pluralizma samoupravnih subjekata i institucionalni prostor za kritičko rezonovanje i diskusiju. Međutim, uvodenjem konsideracije tipa »treba« i »može« nije ponudio mnogo više od već dobro pokazanog, šireg zaključka da socijalizam koji znamo iz prakse (a tu spada i »samoupravni«) nije ni na tragu teorijskih konkluzija Marksa u jednoj nedogmatskoj, stvaralačkoj interpretaciji. Naravno, je autor podbacio u analizi demokratizacije masovnih medija u samoupravnom društvu. Nije tačno da se ona odvija putem ukidanja dostupnosti kao kriterijuma karaktera masovnog komuniciranja u buržoaskom društvu, niti je »slobodna razmena rada«, ukinula »metafizičke mušice« robn proizvodnje u stvaranju i prometu informacija. Na dobrom pravcu, a u korist demokratizacije, jeste uvođenje generičkog prava ljudi na komuniciranje koje obuhvata i njihovu kontrolu i upravljanje medijima. Naravno, i za to su postojeći društveni saveti »pretesna košulja«.

Informacijskom društvu kao novoj paradigmi posvećeno je tek šesto poglavlje knjige Zorana Žugića. U njemu dominiraju dva pitanja. Prvo je: da li je informacijsko društvo negacija društva (pasivno) informisanih građana? Polazeći od vlastite pozicije objašnjene ranije, autor to preformuliše ovako: »... je li savremena proizvodnja informacija, kao osnovno obilježje 'informacijskog društva' izgubila klasno posredovani robn karakter ili je još uvijek determinirana robnonovčanim načinom proizvodnje« (str. 149). Njegov odgovor je negativan: Nije.

Drugo pitanje je: da li je informacijsko društvo — društvo bazične demokratije? Odgovor autora je samo delimično potvrđen. U novom društvu širi se bazična demokratija samo u meri u kojoj deluju alternativni društveni pokreti kao nosioci klica novog i utopijskog, kao sastavni delovi nove paradigme.

Ti novi subjekti menjaju sve okolnosti pa tako i društveno komuniciranje, oduzimajući mu politički karakter a dajući mu slobodu. Dakle, nova paradigma može se ostvariti delovanjem tri činoca: nove tehnologije, širenjem bazične demokratije i rastom novih društvenih pokreta (među kojima Žugić, prednost daje ekološkom i feminističkom). Dogodi li se to, čovek sutrašnjice živeće po novoj paradigmi koju možemo zvati, kako kaže autor, kako nam drago pa i »informacijsko društvo«. U njemu će masa ponovo postati publika, dualistička struktura modernih društava biće prevladana zadovoljavanjem radikalnih potreba a iskustvo rada neće biti ukalupljeno u »carstvo nužnosti«.

Ovakvom poentom knjiga »Informacijsko društvo« otkriva značaj celovitog čitanja, i opravdava mnogobrojne eksurse koji se događaju unutar njene formalne strukture. Zbog toga, kao što je na početku rečeno, može da izazove nestrpljenje onog čitaoca kome je svejedno kako će se to novo društvo tumačiti, već ga jedino zanima kako će izgledati. Tu se krije i slabost svih radova ove vrste, jer se argumentacija uvek vodi unatrag, ka proizvodnji (način proizvodnje, kapital odnos) i naravno neizbežna su ponavljanja. O bilo kojem fenomenu da je reč, klasnost načina proizvodnja izranja kao nepomična tačka oslonca za marksovsku kritiku — za kritički pristup sociologiji masovnih komunikacija. Stoga je, naravno, teško reći da li je knjiga Zorana Žugića nastala u pravo vreme ili čak preuranjeno. Jer, lančani raspad »socijalističkih građanskih društava« može se bolje razumeti uz njenu pomoć. Međutim, da li će društvo budućnosti obezbediti prostor za razigravanje sveta života, autonomije i komuniciranja kao posredovano-neposredovanih odnosa (Habermas) ostaje tek da se vidi. Čini nam se da je autor najbliže stvarnosti u svojoj analizi već vidljivih činilaca emancipacije, kao što je najdalje od stvarnosti plauzibilnim tumačenjem samoupravno usmerenog društva, koje se doima kao nepotreban ustupak ideološkom, a ne teorijskom, projektu.

Konačno, mala ali poučna napomena. U knjizi »Informacijsko društvo« sve napomene i fusnote koncentrisane su na kraju. Njihovo čitanje, proveravanje izvora i praćenje je otežano, jer razbija pažnju pa bi taj manir trebalo izbegavati.